

Jak zapisywano muzykę

Czym jest notacja muzyczna? Jakie informacje zawiera?

Notacja muzyczna jest to system umownych znaków służących do zapisu utworów muzycznych. Zapis taki zawiera najczęściej informację o wysokości poszczególnych dźwięków (melodii), czasie ich trwania (rytmie) oraz innych ich parametrach.

Dobór znaków, a także cech dźwięku przez nie określanych, ulegał zmianom na przestrzeni dziejów. Prosty zapis muzyczny stosowano już w drugim tysiącleciu przed naszą erą w Egipcie i Mezopotamii, wykorzystując do tego celu znaki służące do zapisu tekstu. Podobnie czyniono w Chinach od IV wieku p.n.e. **W tym samym stuleciu w Grecji utworzono notację, w której obok liter tamtejszego alfabetu zastosowano inne znaki, stworzone specjalnie na potrzeby muzyki.**

W [średniowiecznej](#) Europie stosowano czasami - głównie w traktatach teoretycznych – muzyczną notację literową, której podstawą był alfabet rzymski. **Pod koniec IX wieku zaczęła się wykształcać oryginalna notacja muzyczna służąca do zapisu chorału gregoriańskiego, zwana notacją neumatyczną.** Neumy były to znaki odpowiadające pojedynczym [dźwiękom](#) albo ich grupom, poprzez swój kształt wskazujące na kierunek melodii. Początkowo umieszczano je bez żadnych linii nad tekstem przeznaczonym do śpiewania. Taki zapis nie służył dokładnemu odwzorowaniu melodii, a tylko określeniu przybliżonego jej kształtu.

Okolo 1030 roku Guido z Arezzo wprowadził do notacji dwie równoległe linie – na początku wyższej umieścił literę C, na niższej – F. Litery te były prototypami stosowanych do dzisiaj kluczy muzycznych i podobnie jak one określały wysokość dźwięków zapisanych na odpowiednich liniach. **Pod koniec XI w. do linii wprowadzonych przez Guidona zaczęto dodawać w rękopisach dwie następne, później jeszcze jedną i tak powstała pięciolinia.**

Neumy gotyckie

Dzięki temu wynalazkowi można było precyzyjnie zapisywać wysokość dźwięków. W XIII wieku na bazie różnych europejskich odmian notacji neumatycznych wykształciły się dwa typy notacji chorałowej: **gotycka**, stosowana głównie w krajach niemieckojęzycznych i w Europie Środkowej oraz **rzymska**, używana przede wszystkim w krajach romańskich. Z czasem ta druga stała się w całej Europie jedynym sposobem zapisu [chorału gregoriańskiego](#) i używana była w księgach liturgicznych aż do XX wieku. Zapis chorałowy nie uwzględniał aspektu rytmicznego, tak istotnego dla coraz powszechniej stosowanej wielogłosowości.

VIII XI s.

S An- ctus, Sanctus, San- ctus Dómi-nus De- us

Sá- ba- oth. Ple- ni sunt cae- li et terra gló- ri- a tu- a.

Ho- sánna in ex- cél- sis. Be- ne- díctus qui ve- nit

Nota quadrata - pieśń "Lacrimosa Sanctus"

Nota quadrata

Na przełomie XII i XIII wieku w kręgu paryskiej katedry Notre Dame powstała służąca do zapisu muzyki [polifonicznej notacja modalna](#). Na pierwszy rzut oka podobna była do rzymskiej notacji chorałowej, ale w przeciwieństwie do niej zawierała informację o [rytmie](#). Stosowano w niej ligatury czyli grupy składające się z dwóch, trzech lub większej ilości nut połączonych ze sobą. Określone następstwo takich ligatur (a nie ich kształt) wskazywało na zastosowanie jednego z sześciu podstawowych schematów rytmicznych zwanych modusami. Głosy zapisywano [partyturowo](#), czyli jeden pod drugim. **Już przed rokiem 1250 na terenie Francji zaczęto używać notacji menzuranej** (łac. 'mensura' = 'miara'), czyli takiej, w której **kształt nuty wskazywał na jej wartość rytmiczną**. Notację stosowaną od tego czasu do połowy XV wieku ze względu na kolor nut nazywa się czarną menzurą. W XIII stuleciu utwory polifoniczne zapisywano najczęściej w układzie kolumnowym: głosy wyższe obok siebie, a głos najniższy pod spodem. Początkowo używano tylko dwóch wartości: długiej (longa) i krótkiej (brevis), do końca XIV wieku wprowadzono stopniowo kolejne, coraz mniejsze:

longa

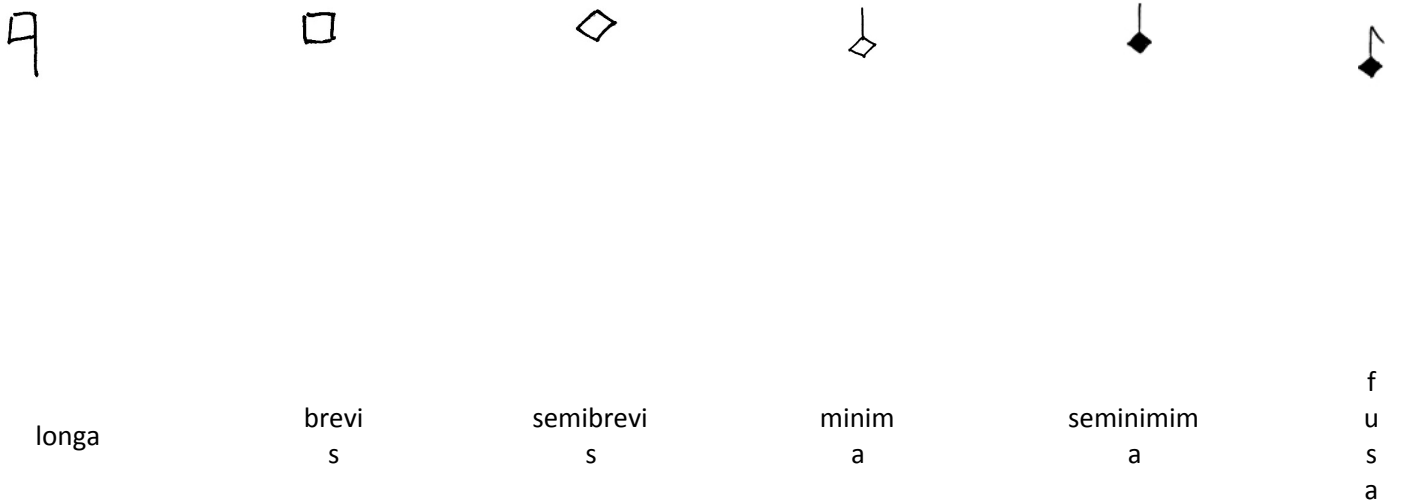
brevis

semibrevis

minima

semiminima

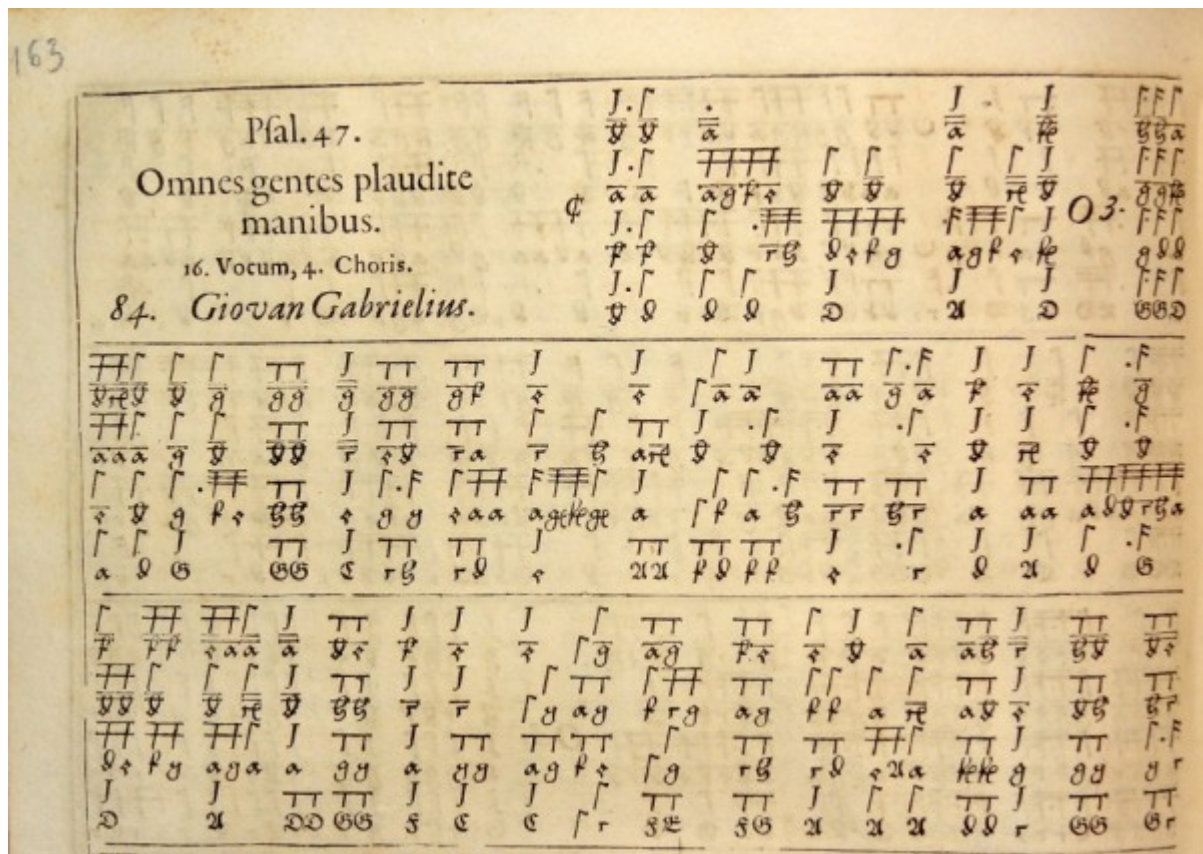
Około roku 1420 pojawiły się pierwsze oznaczenia wskazujące na zastosowanie odpowiedniego [metrum](#) - albo dwudzielnego: (odpowiednik dzisiejszego [taktu](#) 2/4 albo 4/4; znak spotykany wciąż we współczesnym zapisie) albo trójdzielnego: (odpowiednik taktu 3/4). Fragmenty kompozycji, w których dochodziło do czasowej zmiany metrum z dwudzielnego na trójdzielne (lub odwrotnie) zapisywano czerwonymi [nutami](#). Ten typ notacji, od miejsca powstania nazywany **notacją francuską**, **był używany w całej prawie Europie do połowy XV wieku**. Wyjątkiem były Włochy, gdzie w XIV wieku stosowano lokalny typ czarnej menzury zwany **notacją włoską**. Jej odmienność od francuskiej wynikała głównie z innego sposobu podziału dłuższych wartości na krótsze, a przejawiała się m.in. w większym zróżnicowaniu kształtów nut, literowych oznaczeniach metrum oraz stosowaniu między nutami kropek pełniących funkcję współczesnych nam kresek taktowych. **W drugiej połowie XV wieku na terenie całej Europy zaczęto wprowadzać białą notację menzuralną czyli taką, w której nutom odpowiadającym dłuższym wartościom nie zaczerniano główek:**

Biała notacja menzuralna - druk z XVI wieku

Na przełomie XVI i XVII w. zaczęto coraz częściej zaokrąglać główki nut nadając im używany do dzisiaj kształt. W okresie **renesansu** wielogłosowe utwory wokalne zapisywano dwojako: albo każdy głos w odrębnej księdze zwanej partesem, albo wszystkie głosy zgrupowane na dwóch sąsiadujących ze sobą stronach w księdze zwanej chórową. W roku 1501 zaczęto wydawać w Wenecji pierwsze druki muzyczne, a już w połowie XVI wieku w całej Europie działały liczne drukarnie specjalizujące się w tego typu produkcji – bardzo przyczyniły się one do rozpowszechnienia ówczesnego repertuaru muzycznego. **W epoce renesansu oprócz notacji wokalne zaczęto stosować także instrumentalną, określaną mianem tabulaturowej. Tabulatura jest to zapis przeznaczony na instrument solowy – najczęściej organy lub lutnie - w którym oprócz nut lub zamiast nich używane są inne znaki.** Pierwsze tabulatury organowe - zwane obecnie **staroniemieckimi** - powstały w Niemczech w połowie XV wieku. Głos najwyższy zapisywano w nich nutami, a pozostałe – literami.

W drugiej połowie XVI wieku zmodyfikowano tę notację zapisując wszystkie głosy literami. Ten typ, stosowany jeszcze przez cały wiek XVII, zwany jest **tabulaturą nowoniemiecką**.

Niemiecka tabulatura organowa

Oba rodzaje tabulatur używane były poza Niemcami w kilku innych krajach, m.in. w Polsce. Mniejsze znaczenie miała XVI-wieczna hiszpańska **tabulatura organowa**, w której stosowano cyfry oznaczające konkretne klawisze. W zapisie większości renesansowych **tabulatur lutniowych** pojawiały się linie odzwierciedlające struny instrumentu. Odpowiednie symbole na nich umieszczone wskazywały miejsca (tzw. progi), w których struna miała być naciskana. W tabulaturach włoskiej i hiszpańskiej używano w tym celu cyfr. We francuskiej tabulaturze lutniowej, najbardziej w Europie rozpowszechnionej i najdłużej stosowanej, funkcję takiego wskaźnika pełniły litery.

Biała notacja menzuralna - kodeks 2016

Na terenie Niemiec stosowano zapis lutniowy, w którym każdy możliwy do zagrania dźwięk miał inny symbol – literowy lub cyfrowy. Pod koniec XVI wieku muzycy niemieccy przestawili się na używanie zapisu francuskiego i niektórzy posługiwali się nim jeszcze w XVIII wieku. W tym czasie tabulatury należały już jednak do rzadkości, a muzykę przeznaczoną na instrument solowy najczęściej zapisywano takimi samymi nutami, jak muzykę wokalną.

W [barokowej](#) muzyce zespołowej stosowano powszechnie [bas cyfrowany](#) czyli skrótowy, wykorzystujący cyfry zapis [akordów](#) zbudowanych na dźwiękach melodii basowej.

Zapis basu cyfrowanego

W XVII wieku do zapisu muzycznego zaczęto wprowadzać oznaczenia słowne określające tempo utworu (np. *adagio*, *allegro*) i dynamikę (np. *piano*, *forte*). Z biegiem czasu oznaczeń tych przybywało, zmianom podlegały też inne elementy notacyjne, ale nie tak radykalnym, jak w poprzednich stuleciach.

Sonata Waldsteinowska Ludwiga van Beethovena

Dopiero w [XX wieku](#) w efekcie wprowadzania niekonwencjonalnych technik kompozytorskich i nietypowych instrumentów zaczęto czasami stosować notacje różniące się zasadniczo od notacji tradycyjnej.

dr Agnieszka Leszczyńska